

Олена Карапетрова,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології Бердянського
державного педагогічного університету

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК СКЛADOVA ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Соціально-психологічна адаптація дітей молодшого шкільного віку є предметом вивчення дитячої, вікової та соціальної психології. Ця проблема поряд із її науковим значенням викликає і практичний інтерес, оскільки вона спрямована на вирішення багатьох питань, пов'язаних із організацією ефективного навчання, виховання та психологічного розвитку молодших школярів. Не останню роль у процесі становлення дитини як особистості відіграє її здатність адаптуватись до нових соціальних умов, у які вона потрапляє в період свого розвитку.

Вивченню проблеми соціально-психологічної адаптації присвячені праці Г. Андрєєвої, З. Білоусова, Г. Балла, Л. Виготського, С. Максименка, та інших. Вчені розглядають адаптацію як складний і багатогранний психологічний процес на шляху становлення особистості та створення умов для її самореалізації в соціальному середовищі.

Особливо гостро постають питання адаптації відносно дітей молодшого шкільного віку. Цей вік, як свідчать дослідження М. Басова, М. Боришевського, Л. Божович, А. Залкінда, та інших є сенситивним періодом особистісного розвитку дитини і пов'язаний з появою нового системного новоутворення – внутрішньої позиції, формуванням рівня самосвідомості дитини та її складової «Я-образу», переходу до нової соціальної ситуації, нового змісту взаємин з оточенням.

Обізнаність педагогів що до питання соціально-психологічної адаптації і особливостях її проходження у молодшому шкільному віці дає можливість дитині більш швидше та без негативних наслідків адаптуватись до навчання, шкільного колективу, та до нових вимог.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та аналізі проблеми соціально-психологічної адаптації молодших школярів як складової професійної діяльності педагогів.

Соціально-психологічна адаптація – це процес специфічної діяльності, обумовлений її змінами і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості із соціальним оточенням у відповідь на появу факторів, які відсутні в суб'єктивному досвіді суб'єкта. Соціально-психологічна адаптація є універсальною властивістю людини, що забезпечує їй засвоєння соціально корисних стандартів соціальної поведінки, ціннісних орієнтацій, гармонізацію взаємозв'язків із новим соціальним оточенням, набуття елементів соціальної компетентності, розуміння нових соціальних ролей і функцій, уміння прилаштовуватися

до нових вимог та адекватно поводитися [3]. Такі властивості формуються у людини в процесі становлення особистості. У процесі соціально-психологічної адаптації індивід залучається до системи суспільних взаємин, засвоює і приймає соціально значимі умови життєдіяльності: рольові функції, та соціальні норми.

Молодший шкільний вік надзвичайно важливий етап розвитку дитини, зокрема формування її соціальної поведінки, особистісного ставлення до навколишнього середовища, до самої себе, а також ототожнення себе із соціумом. Це допомагає дитині успішно пристосовуватись до нових умов і призводить до комфортного існування в суспільстві. Період первісного освоєння вимог, висунутих новою соціальною ситуацією, є для дитини важким іспитом і потребує від неї мобілізації усіх систем її організму. У дітей молодшого шкільного віку відбувається процес адаптації до соціальних умов загалом, та до навчання у широкому сенсі. Зокрема, у цей період формується вміння вчитись і здатність до соціальної взаємодії [4].

У віковій психології молодший шкільний вік займає особливе місце, він є важливим етапом у житті людини і має визначальне значення для формування адаптаційних механізмів які формуються при створенні дорослими позитивної соціальної ситуації розвитку. Під соціальною ситуацією розвитку Л.С. Виготський розумів специфічні для цього віку стосунки між дитиною і навколишньою дійсністю. У молодшому шкільному віці вони реалізуються у постійному спілкуванні з учителями, однокласниками та іншими дорослими і дітьми. У цей період зростає значущість саме міжособистісних взаємин дитини з однолітками, засвоюється навчальна діяльність, формується довільність психічних функцій, виникає рефлексія, самоконтроль, а дії починають відповідати внутрішнім планам [2].

Діти молодшого шкільного віку набувають новий соціальний статус, який пов'язаний зі зміною головного виду діяльності – ігрової – на навчальну. Результатом цієї зміни є те, що діти переживають процес дорослішання, прагнуть бути старшими, але не завжди отримують необхідну для цього підтримку.

В. Поліщук, вивчаючи особливості становлення дітей молодшого шкільного віку, наголошує на тому, що дуже важливим фактором для розвитку дитини цього вікового періоду є психологічний комфорт. Якщо дитина зростає в умовах психологічного комфорту, вона може власними зусиллями організувати себе; сприймати навколишній світ оптимістично; здатна вийти зі складної ситуації мобілізуватись для подолання труднощів, у неї розвинене почуття власної значущості й цінності. Це, на наш погляд є дуже важливим чинником у процесі соціально-психологічної адаптації дитини не тільки до шкільного навчання, колективу, а і до будь-якого навчання взагалі. Саме в цьому віці особливо помітні зміни у самосвідомості дітей, що виражається через

поглиблення рефлексії, дій за внутрішнім планом, самоконтролі поведінки, більшу адекватність самооцінки і підвищення критичності.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити такі основні психологічні, новоутворення цього вікового періоду: 1) формування довільної поведінки, вміння контролювати себе в різних ситуаціях; вміння підпорядковувати власні безпосередні поведінкові реакції соціальним вимогам; вказівкам дорослих, власним цілям, внаслідок чого у поведінці дитини простежується більша організованість, зібраність, дисциплінованість; 2) формування свідомої орієнтації на соціальні норми і вимоги, поява внутрішніх ідеалів, авторитетів; 3) бажання здійснювати соціально значущу і оцінювану діяльність; 4) диференціація зовнішнього та внутрішнього життя, самоусвідомлення себе у колективі; 5) формування самооцінки, рефлексії, рівня домагань.

Адаптованість особистості молодшого школяра визначається за двома критеріями:

1) об'єктивний, що характеризується показниками рівня досягнень у навчальній діяльності (успішність, дисциплінованість, суспільна активність) та показниками рівня досягнень у спілкуванні (реальний соціометричний статус);

2) суб'єктивний, що відбиває ступінь задоволення суб'єкта досягнутими результатами у діяльності і спілкуванні в колективі [3], що в свою чергу, безпосередньо залежить від психологічних особливостей розвитку дітей означеного віку.

М. Безруких О. Киричук, І. Ревасевич, О. Плєскач виділили три етапи проходження процесу адаптації кожен з яких має свої особливості: 1) етап орієнтації, що характеризується бурхливою реакцією і значним напруженням усіх систем організму; 2) етап нестійкого пристосування, коли організм у процесі пошуку віднаходить оптимальні шляхи реагування на вплив, на цьому етапі витрати знижуються, бурхлива реакція стихає; 3) етап відносно-стійкого пристосування, коли організм віднаходить найбільш оптимальні варіанти реагування на навантаження.

Розвиток дитини здійснюється в середовищі дорослих, діяльність яких, має бути спрямованою на допомогу дітям в усвідомленні соціального досвіду, його реалізації. Будується така діяльність в різних умовах порізному; вона багатоманітна за формами, змістом, характером її організації. Але в будь-якому разі дорослий займає важливу позицію: він організує, структурує простір, в якому розвивається дитина. Незалежно від обмеженості цього простору, дитина входить до нього зі своїми особливостями. Таким дорослим у класному колективі є учитель, на якого покладені функції управління і організації процесу навчання та виховання. Тому рівень соціально-психологічної адаптації залежить не тільки від досягнень дитини у навчанні, емоційного стану, позитивності її «Я», а також від особливостей ставлення до дітей учителя. «Прийняття

кожної людини як особистості сприяє індивідуальному розвитку, розкриттю впевненості у собі...»; «Нам часто буває дуже важко зрозуміти дитину тільки тому, що ми сприймаємо її однобічно», – зазначав Р. Бернс [1].

Отже, необхідною умовою для успішної адаптації є психологічна готовність дорослих, зокрема педагогів, до прийняття дитини такою, якою вона є, на етапі входження до нового для неї середовища, а потім вже на основі любові до дитини, через позитивний вплив на становлення особистості дитини, навчання, виховання та її творчий розвиток. Якщо дорослі не готові до цього, то вони не сприяють її самовираженню в діяльності, вимагають від дитини насамперед слухняності й дисципліни або, навпаки, дозволяють свавільне деструктивне самовираження та уникнення відповідальності за свої вчинки. У такій ситуації, створеній дорослим, процес соціально-психологічної адаптації гальмується й ускладнюється попри якісну роботу з самими дітьми.

У цьому контексті важливими є праці В. Поліщука, О. Бодалової, А. Фурмана, Г. Чуткіної, у яких розкриваються особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до школи, до шкільного колективу, а також роботи Л. Бажович, Л. Виготського, Н. Уткіної, Г. Кравцова, Р. Овчарової, Д. Ельконіна, що визначають умови для успішної адаптації дітей, шляхи подолання шкільної дезадаптації, форми подолання й уникнення труднощів адаптації в колективі. Дослідники прийшли до висновку, що успішна адаптація до шкільного життя залежить від рівня готовності дитини до навчання, сформованості основних передумов навчальної діяльності.

Для покращення проходження процесу адаптації дітей молодшого шкільного віку і для підготовки дорослих до цього процесу, що на нашу думку є важливим, ми можемо запропонувати такий вид психологічної роботи як розвивально-корекційна програма, в структуру якої включено, інформаційно-консультативну роботу з педагогами та розвивально-корекційну роботу педагогів з дітьми.

Метою консультаційно-інформаційної роботи з педагогами – є навчання їх комплексних дій, спрямованих на розвивально-корекційну роботу з підвищення рівня соціально-психологічної адаптації дітей, а саме привернення уваги учителів до особливостей особистісного розвитку дітей означеного віку, своєрідності їх потреб, прагнень, здібностей, до труднощів адаптації в новому для них колективі, до можливостей та засобів подолання таких труднощів. Мотивування педагогів до розвивально-корекційної роботи з дітьми реалізація якої сприятиме зміцненню контакту дитини з педагогом, дасть можливість краще пізнати дітей.

Самостійна розвивально-корекційна робота дасть змогу педагогам особисто впливати на рівень соціально-психологічної адаптації дітей – учасників навчально-виховного процесу. Вона входить до плану

звичайного уроку у вигляді тренінгових вправ та ігор, що сприятиме підвищенню рівня соціально-психологічної адаптації учнів, покращенню психологічної атмосфери класного колективу.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие «Я» – концепции и воспитание / Роберт Бернс – М. : Прогресс, 1968. – 422 с.

2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.

3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.

Соціальна педагогіка : курс лекцій / под ред. М. А. Галагузової – М. : ВЛАДОС, 2001. – 416 с.